

Het verleden van onze steden: mogelijkheden tot beheer en behoud

Stedelijke archeologie

H.L. de Groot *

Geschiedenis

De bodem van ons land bevat een grote schat aan materiële overblijfselen uit het verleden. Ze zijn, net zoals de historische archieven, de gebouwde monumenten en onze nationale kunstcollecties, een onderdeel van ons cultureel erfgoed. We dienen behoedzaam met dat erfgoed om te gaan. Maar ten aanzien van ons zogeheten bodemarchief is er een reden om extra voorzichtig te zijn: de archeologie is wellicht de enige wetenschap die, om aan zijn kennis te komen, zijn eigen bronnen moet vernietigen. Het bestaande bodemarchief is daardoor eindig en kent, anders dan bijvoorbeeld de natuur, geen regeneratievermogen.

De afgelopen twintig jaar is, ook op lokaal niveau, de zorg voor het archeologisch erfgoed sterk toegenomen. Steeds meer gemeenten stelden een eigen archeoloog aan.

Dat is een logische ontwikkeling geweest, die past in de tijd van een groeiende bewustwording van het belang van het behoud van cultuurhistorisch erfgoed. Het ontstaan van de gemeentelijke archeologie is een gevolg van de grootschalige ingrepen in onze historische binnensteden in het begin van de jaren zeventig, waardoor veel archeologische zaken verloren gingen of dreigden te gaan. In veel gevallen waren het amateur-archeologen, plaatselijke historische- of heemkundeverenigingen die alarm sloegen. Noch het rijk, noch de universitaire instituten, waren in staat om de noodzakelijke, voortdurende archeologische zorg te bieden. Enerzijds ontbrak het daartoe aan de benodigde capaciteit, anderzijds paste het vaak niet in de onderzoeksprogramma's van deze instellingen.

Aanvankelijk vaak op kleine schaal, zochten gemeenten daarom zelf naar oplossingen, waarbij steeds aansluiting werd gezocht bij de lokale omstandigheden en mogelijkheden. Er was vrijwel uitsluitend sprake van noodopgravingen die door het bouwproces werden gedictieerd. Van vraagstellingen of onderzoeksstrategieën was nog geen sprake. Doordat de archeologie allengs beter in de gemeentelijke organisatie ingebed raakte, kon gaandeweg de aandacht behalve op het verrichten van noodopgravingen ook gericht worden op het beheer van het archeologisch erfgoed.

Inmiddels wordt er in zo'n 30 gemeenten structureel aandacht aan de archeologie besteed. Naast die dagelijkse aandacht, die voor continuïteit zorgt, is een zeer belangrijke factor voor het succes van de gemeentelijke archeologie de di-

recte wisselwerking tussen beleid en praktijk die er op gemeentelijk niveau bestaat. Zoals H.G. Hermans, de politiek secretaris van Beel schrijft: *gemeenteambtenaren hebben (bovendien) op veel rijksambtenaren voor dat zij dagelijks in hun onmiddellijke omgeving worden geconfronteerd met het resultaat van hun bemoeienissen. Zij kunnen als het ware continu hun beleid bijstellen aan de hand van hun waarnemingen op weg van huis naar kantoor*¹.

Zowel deze wisselwerking als de continuïteit zijn essentieel voor een succesvolle archeologische zorg op gemeentelijk niveau. Met name de laatste jaren is het begrip 'archeologische monumentenzorg' sterk naar voren gekomen: werd er vroeger vooral de nadruk gelegd op het uitvoeren van opgravingen, tegenwoordig bekommeren de meeste gemeentelijke archeologen zich ook om het beheer en behoud van het bodemarchief.

In deze bijdrage wil ik mij richten op de archeologische monumentenzorg in de gebouwde omgeving en meer in het bijzonder binnen onze historische binnensteden.

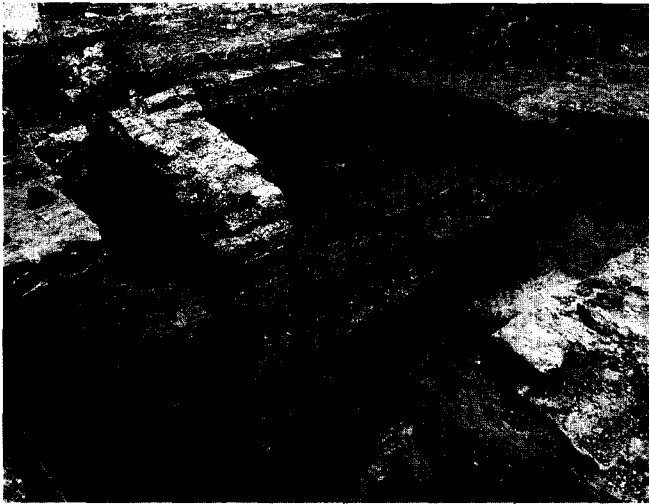
Utrecht: archeologie en bouwhistorie

In Utrecht werd in 1972 een gemeentelijk archeoloog aangesteld.

Vóór dat jaar waren in Utrecht incidenteel wel opgravingen uitgevoerd, meestal door universitaire instituten. Daarbij was de rol van amateurs, onder andere verenigd in de Archeologische Werkgemeenschap Nederland, van aanmerkelijk belang. Van een duidelijk gestructureerd, en vooral continu onderzoek was echter geen sprake.

De komst van een gemeentelijke archeoloog betekende dat archeologisch onderzoek in het bouwproces ingepast werd, en daardoor het aantal 'verrassingen' tijdens de bouw drastisch verminderde. Het grote aantal bouwprojecten in de jaren 70 en 80 maakte dat de archeoloog zich van de ene opgraving naar de andere spoedde. Tot ver in de jaren tachtig was de voornaamste taak van de gemeentelijk archeoloog dan ook *opgraven*, opdat het bodemarchief niet ongezien verdween.

En min of meer parallelle ontwikkeling deed zich intussen in Utrecht voor ten aanzien van de bovengrondse monumenten, door de aanstelling van een gemeentelijk bouwhistoricus. Ook bij restauraties en verbouwingen komen veel sporen uit het verleden tevoorschijn die informatie over de bouwgeschiedenis opleveren. Bouwhistorisch onderzoek is in

Afb. 1. Tarq. Hoekstra, de kersverse gemeentelijk archeoloog van Utrecht, voerde samen met één vrijwilliger zijn eerste opgraving in 1972 uit aan de Twijnstraat aan de Werf. Met schop, troffel en kruiwagen werd op een klein achterterrein een leerlooierij uit de 16de eeuw blootgelegd. We zien een van de looiersbakken. (Foto: Fotodienst Gemeente Utrecht)

opkomst, al gebeurt dit tot nu toe alleen in Den Bosch en Utrecht in combinatie met archeologie. Het is een vakgebied dat voor de kennis van de gebouwde omgeving zeker van zoveel waarde is als de archeologie. Zo leert een schatting dat, vaak verborgen achter hun 19e-eeuwse voorgevels, binnen de gemeente Utrecht waarschijnlijk nog zo'n 3000 panden aanwezig zijn die middeleeuws muurwerk en/of houtconstructies bevatten. De Nederlandse archeologie is veel minder ondergronds dan wij vaak denken! Door de hoge concentratie van gegevens, is het vooral in steden dat op uitgebreide schaal bouwhistorisch en archeologisch onderzoek gecombineerd kan worden uitgevoerd. Op die manier verkrijgen beide disciplines niet alleen een meerwaarde maar vormt deze combinatie bovendien een nuttig instrument dat gebruikt kan worden bij het vorm geven en uitvoeren van een gemeentelijk cultuurhistorisch beleid. Tot nu toe gebeurt dit in ons land echter nog veel te weinig.

Archeologie, Monumentenwet en monumentenverordening

De Nederlandse bodem, inclusief dat gedeelte dat zich onder water bevindt, kent talloze monumenten. In het eerste artikel van de Monumentenwet van 1988 staat het begrip monument omschreven:

- alle vóór tenminste vijftig jaar vervaardigde zaken welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde;
- terreinen welke van algemeen belang zijn wegens daar aanwezige zaken als bedoeld onder 1.

Hieruit blijkt dat het begrip *monument* ruimer dient te worden geïnterpreteerd dan over het algemeen wordt gedaan. Meestal bedoelen we immers met monument: een van rijks- of gemeentewege *beschermd* (gebouwd) monument. Daarnaast zal duidelijk zijn dat de archeologie zich bezig houdt met de terreinen zoals ze onder lid 2 zijn omschreven.

Het verschil tussen monumenten en beschermde monumenten levert in de dagelijkse praktijk verwarring op. Ten aanzien van de beschermde monumenten is er duidelijkheid, maar ten aanzien van de niet beschermde monumenten ontbreekt die veelal. Wie stelt immers vast of een zaak die *vóór tenminste vijftig jaar vervaardigd* is, van monumentaal belang is? En wat zijn daarvoor de criteria? Deze vragen zullen in de eerste plaats op basis van vakinhoudelijke argumenten moeten worden beantwoord. Dat is nodig om tot een verantwoord beheer van het bodemarchief te kunnen komen.

Op basis van deze vakinhoudelijke criteria kan dan bijvoorbeeld vastgesteld worden of een besluit tot het uitvoeren van een opgraving gegrond is en of het archeologisch onderzoek aan een bepaalde standaard voldoet. Of deze toetsing aan een onafhankelijke instantie of aan het bevoegd gezag zal moeten worden opgedragen dient mijns inziens nog onderwerp van discussie te zijn. Een brede discussie daarover, waaraan alle geledingen binnen de Nederlandse archeologie dienen deel te nemen, is tot op het moment van schrijven van deze bijdrage (april 1998) nog niet gestart. Deze inhoudelijke vragen kunnen en moeten mijns inziens ten aanzien van de gebouwde monumenten eveneens worden gesteld.

Tot nu toe ontbreekt het in dit opzicht in de Nederlandse archeologie dus aan een algemeen geaccepteerd stelsel van normen en richtlijnen: er wordt, meestal niet ten onrechte, uitgegaan van de wetenschappelijke en maatschappelijke integriteit van de verantwoordelijke personen en instellingen. Daarbij moet onmiddellijk worden aangetekend dat een dergelijk (algemeen geldig) stelsel maar tot op zekere hoogte zal zijn te ontwikkelen: Wat in nationaal perspectief van weinig belang is, kan op lokaal niveau wel eens van groot belang worden geacht. Niet voor niets hebben veel gemeenten in een eigen monumentenverordening de mogelijkheid opgenomen om *gemeentelijke monumenten* aan te wijzen, al gaat het daarbij bijna altijd om gebouwen. Waarschijnlijk is Amersfoort de eerste gemeente die in zijn monumentenverordening het aanwijzen van archeologisch belangrijke plaatsen mogelijk heeft gemaakt. Inmiddels heeft een aantal gemeenten een artikel met een dergelijke strekking in de monumentenverordening opgenomen.

Ten gevolge van de hiervoor gesignaleerde verwarring ten aanzien van het begrip 'monument' is het in steden lange tijd vaak moeilijk geweest om archeologisch onderzoek uit te voeren. Hoewel het in vele gevallen duidelijk was dat zich in de bodem 'monumenten' bevonden, zijn de artikelen in de wet die op die grond een archeologisch onderzoek zouden kunnen afdwingen, zelden of nooit toegepast. De reden daarvan is, dat in een dergelijke situatie er een recht op schadevergoeding aan de opdrachtgever of bouwer ontstaat, die door de Staat moet worden betaald. We kunnen dus vraagte-

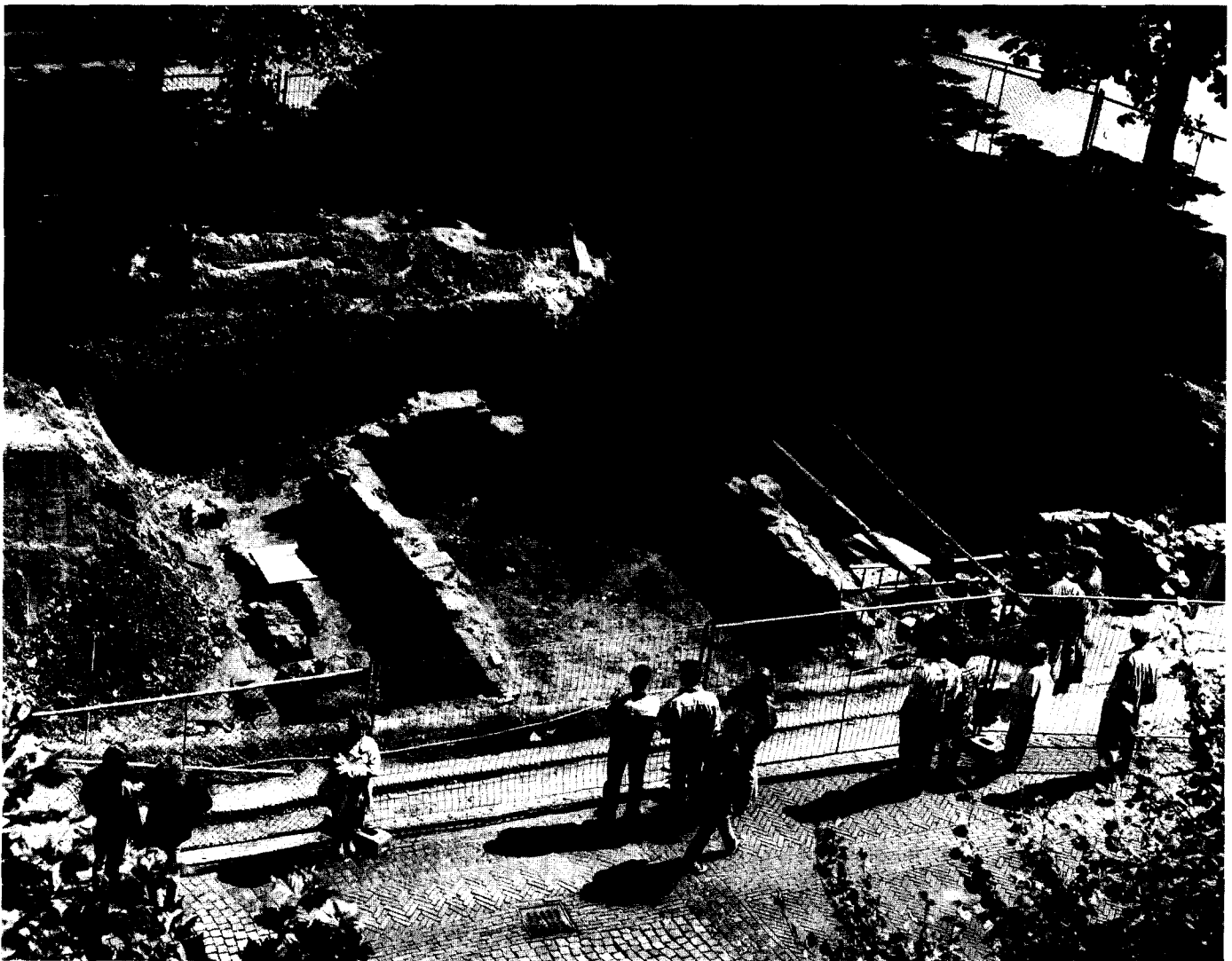
kens zetten bij het nut dat deze wetsartikelen hebben gehad. In ieder geval moesten opdrachtgevers en bouwmaatschappijen iedere keer weer overtuigd worden van de noodzaak van archeologisch onderzoek. Het leverde hen immers geen enkel profijt op. De gemeentelijk archeoloog was al blij als zijn zendingswerk tot resultaat had dat er tijd voor een opgraving werd ingeruimd. Maar gaandeweg werd ingezien dat een opgraving ook voor de bouwer wel eens nuttige kanten had: hij verkreeg er bij het publiek goodwill door en verrassingen tijdens het bouwen konden in een aantal gevallen worden voorkomen. Hoe vaak is niet een palenplan aangepast omdat er zware middeleeuwse funderingen in de weg bleken te zitten? De gemeentelijk archeoloog kreeg het gaandeweg wat makkelijker.

Intussen werd het draagvlak voor de archeologie in de ge-

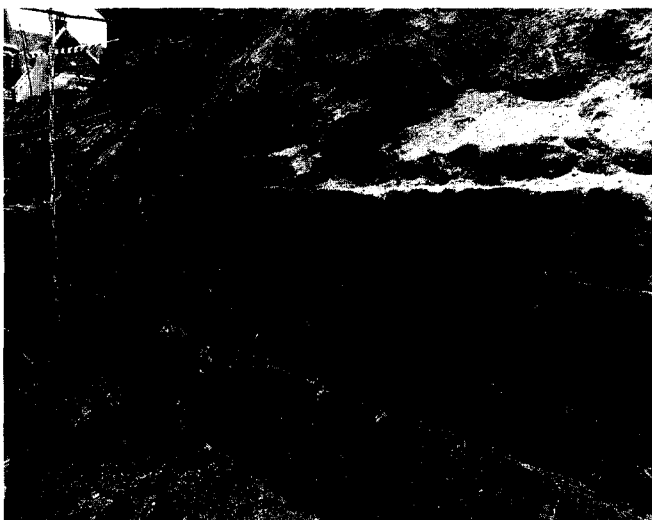
meente vergroot, niet in de laatste plaats door de aansprekende vondsten die werden gedaan. Zodoende is er in een aantal gemeenten een klimaat ontstaan waarin het archeologisch beheer even vanzelfsprekend wordt gevonden als andere publieke taken zoals bijvoorbeeld het onderhoud van rioleringen en bestratingen. Maar van daadwerkelijke wettelijke bescherming op archeologische gronden is in de gebouwde omgeving nog steeds nauwelijks sprake. In de praktijk biedt de monumentenwet in deze gebieden voornamelijk soelaas voor de *beschermde* gebouwde monumenten.

Bescherming van archeologische waarden in de stad

Een grote concentratie van – al dan niet beschermde – monumenten, zowel boven als onder de grond, vinden we in onze

Afb. 2. De ondergrond van het Domplein is het enige wettelijk beschermde monument binnen de bebouwde kom van Utrecht. De bescherming berust op de aanwezigheid van overblijfselen van enkele (vroeg)middeleeuwse kerken en van een romeins fort. In 1993 werd hier, na verkregen toestemming van de minister, een deel van de Heilige Kruiskapel opnieuw onderzocht. (Foto: Fotodienst Gemeente Utrecht)

Afb. 3. De ommuring van het Romeinse fort ligt vrijwel geheel buiten het Domplein en geniet dan ook geen wettelijke bescherming. Door de directe betrokkenheid van de gemeentelijke archeoloog bij de rioleringswerken die in 1975 rondom het Domplein werden uitgevoerd, werd de Romeinse tufstenen muur in het tracé "Achter de Dom" ontzien. In goed overleg werd het tracé aangepast. Boven het originele Romeinse metselwerk zijn de middeleeuwse herstellingen duidelijk te zien: hiervoor zijn onregelmatige blokken tufsteen gebruikt. (Foto: Fotodienst Gemeente Utrecht)

historische binnensteden. Hoewel ze beide onder de Monumentenwet vallen, bestaan er belangrijke verschillen tussen gebouwde monumenten en het archeologisch erfgoed dat zich in de bodem bevindt. Dat verschil zit in de economische waarde: een gebouwd monument kan bijvoorbeeld in gebruik zijn als woonhuis, winkel of academiegebouw van een universiteit. Archeologische monumenten hebben die dimensie niet: zij zijn uitsluitend onderdeel van ons collectief historisch geheugen en hun economische waarde is bijna altijd nihil.

Een tweede verschil is dat gebouwde monumenten voor iedereen zichtbaar zijn. Voor het allergrootste deel van onze archeologische monumenten geldt dat niet: zij zijn onzichtbaar. In onze historische binnensteden is de archeologie, in de klassieke betekenis, niet alleen bijna altijd onzichtbaar, zij is veelal ook ontoegankelijk tengevolge van de dichte bebouwing. Archeologisch onderzoek in een stad kan dan ook meestal pas plaatsvinden nadat er is gesloopt ten behoeve van een bouwplan.

De laatste decennia is door allerlei oorzaken een aanzienlijk deel van ons archeologisch erfgoed ongezien verdwenen. Steeds meer wordt dan ook gepoogd om tot een verantwoord beheer te komen van datgene wat ons nog rest. Een belangrijk onderdeel van dat beheer is de bescherming van het archeologisch erfgoed. Maar de waarde daarvan zal dan wel eerst moeten worden vastgesteld.

Juist omdat het bodemarchief in een stad zo lastig toegankelijk is, is het ook maar zelden mogelijk om de precieze om-

vang en waarde ervan vooraf vast te stellen. Dat komt doordat de daartoe noodzakelijke onderzoeksmethoden die in open terrein wel mogelijk zijn, in de bebouwde omgeving zelden of nooit kunnen worden toegepast. In het buitengebied kan door middel van een "Landesaufnahme" en aanvullend booronderzoek vaak een goede indruk worden verkregen van de omvang en kwaliteit van vindplaatsen. Voor het vaststellen van de waarde en omvang van het bodemarchief in een binnenstad geldt daarentegen vrijwel altijd: opgraven.

Daarnaast is door de grote (economische) druk op onze historische binnensteden een daadwerkelijke bescherming van de archeologische waarden vrijwel nooit mogelijk. Hoe groot de economische waarde van onze stadscentra is, blijkt wel uit het feit dat eigenaren van panden in de binnenstad doorgaans niet geïnteresseerd zijn in het verhuren van de woonruimten boven de winkels: de begane grond levert voldoende inkomsten op. Door deze oorzaken is meestal slechts in incidentele gevallen, en dan nog op basis van goodwill, een plaanpassing of inpassing en presentatie van een stukje van onze begraven geschiedenis in binnensteden mogelijk. Hoewel de wet dus mogelijkheden biedt om tot een daadwerkelijke bescherming van archeologische waarden te komen, staan economische en praktische factoren dat meestal in de weg.

Gemeentelijke archeologie: een publieke taak

De resultaten die de gemeentelijke archeologie in de afgelopen decennia heeft geboekt, zijn, het werd reeds gezegd, gebaseerd op het enthousiasme en de overtuigingskracht van de archeologen en de daardoor ontstane goodwill, waardoor ontwikkelaars en politiek hun maatschappelijke verantwoordelijkheid hebben genomen. Dientengevolge is in een aantal steden zowel onder de bevolking als binnen het ambtelijk apparaat een stevig draagvlak ontstaan. Een integrale aanpak die niet uitsluitend gebaseerd is op vastgestelde regels maar vooral voortkomt uit een besef van maatschappelijke verantwoordelijkheid, leidt uiteindelijk bij vrijwel alle betrokkenen tot enthousiasme.

Opgravingsbevoegdheid kan, volgens de huidige wet, worden verleend aan een rijksdienst, een universiteit of een gemeente. De bevoegdheid wordt verleend aan de gemeente en niet aan de dienst of instelling die door het gemeentebestuur met de dagelijkse uitvoering van het archeologisch beleid is belast. Daardoor is het gemeentelijk niveau tot nu toe het enige waar directe democratische controle van het archeologisch beleid mogelijk is. Dat is een belangrijk feit omdat naar mijn mening onze 'begraven geschiedenis' een bezit is van ons allemaal. Omdat het bovendien onvervangbaar is, zal een beslissing tot opgraven of het ongecontroleerd opruimen van archeologische waarden direct door de politiek gecontroleerd moeten kunnen worden. Een gemeentelijk archeoloog en, in tweede instantie het gemeentebestuur, zullen verantwoording moeten afleggen over het gevoerde beleid. Met andere woorden: de zorg voor ons archeologisch erfgoed is een publieke taak. Om die reden zal naar mijn overtuiging dan ook nimmer

een opgravingsbevoegdheid, zoals die nu in de Monumentenwet is omschreven, aan een particuliere organisatie kunnen worden verleend. Dat komt omdat in de praktijk deze bevoegdheid veel meer beheers- en beleidsmatige aspecten heeft gekregen en dus niet meer uitsluitend gericht is op de kwaliteit van het archeologisch onderzoek, lees opgravingen.

Malta: nieuwe wet- en regelgeving

In 1992 is de conventie van Malta getekend door de cultuurministers van de lidstaten van de Raad voor Europa. Het hoofddoel is om te komen tot een beter beheer en behoud van het bodemarchief en het verkrijgen van de daartoe benodigde middelen. Daarnaast wijst artikel 9 nadrukkelijk op de noodzaak tot het verbreden van het maatschappelijk draagvlak. Van rijkswege wordt nu gewerkt aan de implementatie. Dat zal leiden tot nieuwe wet- en regelgeving, waarbij het er naar uitziet dat er vooralsnog geen maatregelen worden genomen met betrekking tot de archeologie in onze steden. Als we naar het succes van de gemeentelijke archeologie kijken kan de vraag gesteld worden of deze sector wel behoefte heeft aan aangepaste regelgeving. In ieder geval zullen wijzigingen in het bestel, die vooreerst op nationaal en provinciaal niveau zullen worden doorgevoerd, geen belemmeringen voor de gemeentelijke archeologie mogen opleveren. Dat neemt niet weg dat de archeologie in de stad gebaat is bij enkele verbeteringen en uitbreiding van de bestaande regelgeving. Ik wil daartoe twee suggesties doen.

Voor onze historische binnensteden kan worden vastgesteld dat op veel plaatsen de beste bescherming voor het bodemarchief de beschermde gebouwde monumenten zijn die er bovenop staan. In feite maakt dat bodemarchief zelfs deel uit van dat beschermde monument en zijn eventuele voorgangers. Talloze malen zijn immers oudere bebouwingssporen in

de bodem aangetroffen nadat de, vaak te laat ontdekte, historisch belangrijke bebouwing ter plaatse was gesloopt. Het verdient mijns inziens dan ook aanbeveling om te onderzoeken of de redengevende omschrijving van gebouwde monumenten die van rijks- of gemeentewege zijn beschermd, uitgebreid kan worden met die van het daaronder aanwezige bodemarchief. Het zou een goed begin kunnen zijn van een betere bescherming van de archeologische waarden in de historische steden.

Daarnaast kan worden onderzocht of in andere gevallen door het opnemen van voorwaarden in de bouwvergunning de mogelijkheid tot het uitvoeren van archeologisch onderzoek kan worden verzekerd, waarbij het financiële aspect hier nog maar even buiten beschouwing wordt gelaten.

De toekomst

Archeologisch beheer betekent in de eerste plaats een streven naar het voorkómen van opgravingen. Steeds vaker wordt dan ook getracht om, zo mogelijk in een vroeg stadium, invloed uit te oefenen op bouwplannen en wijze van funderen, opdat het bodemarchief, althans zoveel mogelijk, wordt gespaard. Vooronderzoek ten behoeve van het verleggen of vernieuwen van kabels, leidingen of rioleringen kan ervoor zorgdragen dat in een aantal gevallen een voor het bodemarchief minder schadelijk tracé wordt gekozen. In het geval dat behoud niet mogelijk is, kan in ieder geval worden geprobeerd om bij de planvorming gebruik te maken van de resultaten die het archeologisch onderzoek heeft opgeleverd, opdat de geschiedenis niet alleen voortleeft in rapporten en tentoongestelde voorwerpen, maar op een of andere wijze op de plek zelf herkenbaar blijft. Uit de recente Utrechtse praktijk wil ik twee voorbeelden geven. In de eerste plaats verdient het project Walsteeg/Mariaplaats in Utrecht een bijzondere vermelding, omdat hier bouwhistorie, archeologie, stedenbouw en architectuur intensief hebben samengewerkt. Het betreft een gebied van ongeveer 100 bij 100 meter binnen de middeleeuwse stad, dat reeds vanaf 1940 vrijwel braak heeft gelegen. Op basis van de in de afgelopen decennia verzamelde kennis en met gebruikmaking van historische kaarten kon de bouwhistorie de niet meer zichtbare stedenbouwkundige structuur duidelijk maken. Midden op langgerekte percelen hebben al in de 13de eeuw zeer grote stenen huizen gestaan, waarbij in later eeuwen aan de voor- en achterzijde van de percelen wat minder massale bebouwing verscheen. Het zijn deze verkavelingspatronen en de ordening van de bouwmassa's die voor het nieuwbouwplan de uitgangspunten hebben gevormd. Het waren de randvoorwaarden die door de gemeente aan de architect werden meegegeven.

Het uitgebreide archeologische onderzoek dat vervolgens op het terrein plaats vond, toonde de juistheid van de reconstructie van de bouwhistoricus aan. De perceelsgrenzen, de bouwmassa's, ze lagen precies op de plaats die 'voorspeld' was. Het bijzondere is nu dat de Belgische architect bOb van Reeth zijn ontwerp heeft gebaseerd op de resultaten van het archeologisch en historisch onderzoek. In eigentijdse bouw is

Afb. 4. Het nieuwbouwcomplex Mariaplaats-Walsteeg, tussen de gebouwen van het Conservatorium (midden boven) en de tuin van het Duitse Huis (rechtsonder). Door dat het ontwerp geënt is op de middeleeuwse verkaveling en de in de loop der eeuwen gegroeide bouwmassa's, past het organisch in het historisch stadsbeeld. (Dia: A.F.E. Kipp)

de oorspronkelijke stedenbouwkundige structuur hersteld. Bovendien is een deel van de zeer bijzondere archeologische vondsten bij het bouwplan ontzien en zelfs permanent voor het publiek zichtbaar gemaakt. Gezegd moet worden dat dit project een grote uitzondering vormt, al was het alleen maar omdat het terrein zeer ruim van tevoren voor onderzoek beschikbaar was.

Op kleinere schaal kan het aanpassen van een palenplan van een bouwproject er soms voor zorgen dat een aanzienlijk deel van de archeologische overblijfselen kan worden gespaard. De kosten van zo'n aanpassing zijn, zeker in vergelijking met de totale bouwsom, gering. In Utrecht is op die manier een aanzienlijk deel van de fundering van een 14de-eeuws gebouw bewaard gebleven. Het maakte ooit deel uit van het Predikherenklooster dat na de reformatie is gesloopt. De overblijfselen zijn weliswaar niet zichtbaar gebleven, maar wél behouden. De laatste jaren wordt steeds vaker op deze wijze succes geboekt. Voorwaarde is dan wel, dat de archeoloog reeds in een vroeg stadium bij de planvorming wordt betrokken.

Ook in de toekomst zullen dergelijke inpassingen wel tot de uitzonderingen blijven behoren, tenzij men aan dit soort historische aanknopingspunten meer waarde wil toekennen. Opgravingen, waarbij belangrijke zaken tevoorschijn komen worden immers vaak uitgevoerd als er al een goedgekeurd bouwplan bestaat. Inpassing kost dan ook altijd geld en zal een grotere kans van slagen hebben naarmate het behoud en het permanent zichtbaar maken van de archeologische vondsten een duidelijk meerwaarde voor het project opleveren. Gelukkig groeit de laatste jaren op alle overheidsniveau's de aandacht voor de cultuurhistorie en poogt men het draagvlak daarvoor te vergroten. Een duidelijke financiële vertaling daarvan laat evenwel nog op zich wachten. Het wettelijk beschermen op archeologische gronden van percelen of terreinen in de gebouwde omgeving zal echter bijzonder ingewikkeld blijven.

Van sectoraal naar (meer) integraal

De omslag van opgraven naar beheer en behoud betekent bovendien een verschuiving van een sectorale naar een meer integrale aanpak: archeologie wordt daarbij een onderdeel van een brede cultuurhistorische benadering, waarvan onder andere ook bouwhistorie, historische geografie en -cartografie deel uit maken. Deze opvatting komt voort uit het besef dat de cultuurhistorische kwaliteit van de stad van groot belang is voor de stedelijke ontwikkeling, terwijl anderzijds deze ontwikkeling een bedreiging kan vormen voor de historische kwaliteit. Een cultuurhistorische benadering kan veel beter inzicht verschaffen in de historisch ruimtelijke structuren van een stad en op die manier een bijdrage leveren aan planologische en stedenbouwkundige ontwikkelingen. Uiteraard is een dergelijke benadering voor het niet-stedelijke gebied en voor

de relatie 'stad en ommeland' van even grote waarde. Een verantwoord omgaan met het bodemarchief in onze binnensteden zal naar mijn mening gebaat zijn bij een brede cultuurhistorische aanpak.

Een en ander heeft in Utrecht in 1993 geleid tot het ontwikkelen van een nieuw instrument, de Cultuurhistorische Effect Rapportage (CHER). Anders dan bij de MER, waar de *gevolgen* van een plan voor het milieu worden onderzocht, is de CHER bedoeld om nog vóór er van een duidelijk plan sprake is, de cultuurhistorie van een gebied in beeld te brengen, opdat deze waarden in het besluitvormingsproces mede worden betrokken. Het hiervoor genoemde project Walsteeg/Mariaplaats is daarvan een voorbeeld.

Nu er een aantal jaren ervaring is opgedaan met dit instrument kunnen enkele voorzichtige conclusies worden getrokken. Ten eerste lijkt de CHER bij uitstek geschikt om op lokaal of beperkt regionaal niveau te worden ingezet. Daarnaast is het niet zozeer het vervaardigen van een rapport en dan maar afwachten wat er van terecht komt, maar meer een proces, waarbij de andere betrokkenen de (meer)waarde van de cultuurhistorie gaan inzien. Een institutionalisering in wetgeving ligt dan ook niet zo voor de hand. Wél kan overwogen worden om in bestemmingsplannen op te nemen dat dit instrument bij planvorming gebruikt moet worden.

Tenslotte

De Nederlandse archeologie zit midden in een periode van ingrijpende veranderingen. De belangrijkste zijn wel de grotere rol die de provincies gaan spelen en de (gedeeltelijke) privatisering van het uitvoeren van opgravingen. Deze veranderingen in het archeologisch bestel maken het noodzakelijk dat de Monumentenwet wordt aangepast. Nu er sprake van is dat er door het rijk meer taken naar lagere overheden worden overgedragen, zullen daartoe ook bevoegdheden moeten worden overgeheveld. Die veranderingen zullen in nauw overleg tussen de verschillende overheden tot stand moeten komen. Maar bovenal lijkt het een uitgelezen moment om het functioneren van de Monumentenwet in gezamenlijkheid te evalueren. Hoe ook de verdeling van taken en bevoegdheden er in de toekomst uit zal gaan zien, het is voor het voortbestaan van de gemeentelijke archeologie van het grootste belang dat in ieder geval op dit overheidsniveau de principes van de continue zorg en de wisselwerking tussen uitvoeringspraktijk en beleid, met de daarbij behorende bevoegdheden, in stand worden gehouden. Ze zijn, zeker in de stad, voor de kwaliteit van het archeologisch beheer van levensbelang.

Noten

- * De auteur schreef dit stuk als gemeentelijk archeoloog van Utrecht.
- 1 H.G. Hermans, Staatmanskunst in: R.J.J. Stevens et al (red), De formatiedagboeken van Beel, 'sGravenhage 1994.